

KIRJA-ARVIO:

DIALOGEJA KANSALAISSUUDEN KEITTIÖSSÄ

Mahlamäki, Tiina 2005: Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1030. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 261 s.

Kati Mikkola

Tiina Mahlamäki analysoi väitöskirjassaan *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta* (2005) länsi-uusmaalaisen kylän modernisaatioprosessia kuvaavaa romaanisarjaa. Kolmen perheen elämän tarkasteluun sisällissodan ja toisen maailmansodan välisenä aikana keskittyvä *Lohja*-sarja koostuu teoksista *Vetää kaikista ovista* (1974), *Kuin kekäle kädessä* (1976), *Sataa suolaista vettä* (1978) ja *Eteisiin ja kynnyksille* (1980). Ilmestyttyään teokset paitsi myivät hyvin, saivat myös kirjallisuuskriitikoilta varsin suopean vastaanoton. *Lohja*-sarjasta on tehty akateemista tutkimusta kuitenkin yllättävän vähän, vaikka Joenpellon teossarja oli ensimmäinen laaja eepinen romaanisarja, jossa suomalaista lähihistoriaa tarkasteltiin naisnäkökulmasta. Mahlamäki kiinnittää väitöskirjassaan huomionsa erityisesti teosten naisiin ja heidän tapaansa konstruoida kansalaisuutta puhumalla, toimimalla ja rajoja koettelemalla – paljolti nimenomaan dialogissa muiden naisten kanssa.

Mahlamäen väitöstutkimuksen tavoitteena on hahmottaa, miten *Lohja*-sarjassa kansalaisuutta ja sukupuolta tuotetaan ja ylläpidetään sekä miksi niitä tuotetaan juuri näillä tavoilla. Miten-kysymykseen vastaavat Mahlamäen kuvaukset siitä, miten naiset ilmaisevat ja rakentavat kansalaisuuttaan heille tarjoutuvissa tiloissa: keittiössä, kotona, kotiseudulla ja kansakunnan tasolla. Miksi-kysymykseen Mahlamäki pyrkii vastaamaan teossarjan kuvaaman ajan, teosten kirjoittamisajan kohdan ja tulkinta-ajankohdan konteksteja valottavilla tieteellisillä ja kaunokirjallisilla teksteillä.

Mahlamäen väitöskirja jakautuu yhdeksään päälukuun, joista kahdessa ensimmäisessä hän määrittelee tutkimuksen keskeiset käsitteet, paikantaa tutkimuksensa osaksi uskontotieteen ja kirjallisuustieteen kenttää sekä esittelee metodologiansa. Aineiston tulkintaluvut käsittelevät *Lohja*-sarjan keskeistä tematiikkaa, teossarjasta eriteltyjä *kronotooppeja* sekä uskonnon aikoja ja tiloja. Viimeisessä luvussa sisältöluokujen anti esitetään kootusti. Väitöskirjan rakenne on selkeä ja kompakti, mutta päätöslukuun olisi voinut liittää laajempaa pohdintaa työn teoreettisista johtopäätöksistä ja annista kulttuurien ja kirjallisuuden tutkimukselle.

KOTOISASTI TIETEIDEN VÄLISSÄ

Mahlamäen tutkimuksen kiistattomana ansiona on uskontotieteen, kirjallisuustieteen ja naistutkimuksen teoreettisten ja metodologisten näkökulmien hedelmällinen yhdistäminen. Mahlamäen tutkimus on esimerkki joustavasti toteutetusta tieteidenvälisyydestä. Tutkimus niveltyy saumattomasti myös osaksi uskontotieteen tutkimustraditiota: ovathan kansalaisuuteen, kansallisuuteen ja nationalismiin liittyvät kysymykset kuuluneet uskontotieteen intresseihin koko tieteenalan akateemisen historian ajan. Jo Émile Durkheim tarkasteli uskontoa ennen kaikkea yhteisön pyhittämiseen pyrkivänä järjestelmänä. Mahlamäen panos tähän tutkimukseen on ennen kaikkea sukupuolen näkyväksi tekeminen kansalaisuuden uskontotieteellisessä tarkastelussa. Mahlamäki viittaa aineistoanalyysissään kansakuntatematikan lisäksi myös moniin muihin ajankohtaisiin ja klassisiin uskontotieteellisiin keskustelun aiheisiin, kuten ruumiillisuuteen, kuolettamiseen, aikakäsityksiin ja myyttitutkimukseen.

Uskontotieteilijät joutuvat usein kyllästymiseen asti vastaamaan kysymyksiin siitä, mikä tekee heidän tutkimuksestaan uskontotiedettä. Monien muiden oppialansa edustajien tavoin Mahlamäki korostaa, että uskonto on sumea käsite, jota ei löydy todellisuudesta valmiina. Näin ollen tutkimuksesta tekee uskontotieteellistä nimenomaan valittu näkökulma: päätös tarkastella jotakin ilmiötä uskonnollisena ja käyttää siihen uskontotieteen metodisia ja teoreettisia välineitä. Olennaista tällaisen tarkastelun mielekkyyden kannalta on se, mitä tutkija saa aineistostaan esiin tarkastelemalla sitä ”uskontoisena” (ks. Anttonen & Taira 2004, 42). Eeva Joenpeltoa ei ole yleensä pidetty varsinaisesti uskonnollisten teemojen käsittelijänä. Uskontotieteellis-teoreettisilla silmälaseilla varustettuna Mahlamäki näkee *Lohja*-sarjassa kuitenkin kansalaisuskonnon ulottuvuuden ja uskonnon kategorian läsnäolon. Näin hän osoittaa, miten uskontotieteen välinein voidaan lähestyä ensi silmäyksellä profaaneilta vaikuttavia tekstejä.

Mahlamäki paikantaa itsensä feministiksi ja tutkimuksensa feministiseksi tutkimukseksi eksplikoiden näin subjektiivista ja näkökulmaltaan osittaista luku-tapaansa. Joenpelto itse puolestaan kiisti olevansa *naiskirjailija* ja julisti, ettei sukupuoli saa merkityä mitään. Mahlamäki kysyykin, mikä saa Joenpellon kiistämään oman sukupuolensa ja sukupuolen merkityksen ylipäätään. Syyksi hän arvelee naiskirjailijoiden marginalisoimisen kansallisesti ja kirjallisuushistoriallisesti. Mahlamäki tiedostaa oman tutkimuksensa toimivan tässä suhteessa myös poliittisesti: se toimii osana Joenpellon tuotannon kanonisoimisprosessia osaksi suomalaiskansallista kirjallisuushistoriaa.

DIALOGIT JA KRONOTOOPIT

Metodologisena avainkäsitteenä Mahlamäen tutkimuksessa toimii nykyantropologiassa voimakkaasti esillä oleva *dialogisuus*. Se jäsentää työtä neljällä eri tasolla: luki-

jan ja tekstin välisenä dialogina eli hermeneuttisena lukutapana, tekstin ja ”todellisuuden” välisenä dialogina eli representaation käsitteen huomioimisena, tekstien välisenä dialogina eli intertekstuaalisuutena sekä tekstin sisäisenä dialogisuutena, jolla tarkoitetaan henkilöhahmojen dialogeja ja tekstin moniäänisyyttä.

Lohja-sarjan keskeisinä intertekstuaalisina keskustelukumppaneina toimivat Mahlamäen mukaan yhtäältä *Raamattu*, toisaalta suomalaisen kansalliskirjallisuuden merkkiteokset, kuten *Välskärin kertomukset*, *Vänrikki Stoolin tarinat*, *Maamme kirja*, *Seitsemän veljestä*, *Tuntematon sotilas* sekä *Pohjantähti*-trilogia. Mahlamäki osoittaa kaunokirjallisuuden ja runouden tuntemustaan löytämällä intertekstuaalisia linkkejä myös moniin teosten aikalaisteksteihin, kuten Helena Anhavan runoihin. Hän ei kuitenkaan pyri suorittamaan systemaattista vertailua, vaan nostaa intertekstuaaliset yhteydet esiin niiden ollessa erityisen selvät. Lea Rojolaan (1995, 205–213) viitaten Mahlamäki huomauttaa, että intertekstuaaliset viittaukset muuttavat aina myös sitä tekstiä, johon viitataan. Myös Erich Auerbach on klassikoksi muodostuneessa teoksessaan *Mimesis – Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa* (1992 [1946], 34–35) erityisesti *Vanhan testamentin* luonnetta analysoidessaan tuonut esiin, että lähes aina tulkinta vaikuttaa myös itse kehykseen, jota on laajennettava ja sovellettava. Tämä näkökulma avaisi mahdollisuuden pohtia laajemmin sitä, millaisia uusia tulkintoja Joenpellon *Lohja*-sarja luo *Raamatusta* ja suomalaisuuden pyhäksi kirjoiksi kanonisoiduista kirjallisuuden merkkiteoksista ja näiden kautta koko suomalaisesta kansakunta-ajattelusta, jota on perinteisesti pidetty tiukasti luterilaisuuteen kietoutuneena.

Dialogisuuden lisäksi toinen merkittävä Mahlamäen tutkimusta jäsentävä käsite on kronotooppi, jonka Mihail Bahtin toi kirjallisuudentutkimukseen vuonna 1938 ilmestyneessä esseessään ”Ajanilmaisujen ja kronotoopin muodot romaanissa”. Kronotoopin (aikatilan) käsite korostaa tilan ja ajan erottamattomuutta sekä paikallisten ja ajallisten tunnusmerkkien punoutumista toisiinsa. Kronotoopin käsitettä on viime aikoina sovellettu tutkimuksissa varsin paljon ja usein myös kirjallisuudentutkimuksen ulkopuolella, mikä on ollut omiaan herättämään myös epäilyjä käsitteen soveltuvuudesta. Käsitettä on hyödynnetty muun muassa sosiologiassa ja kulttuurimaantieteellisessä tutkimuksessa. Se on venynyt myös psykoterapian ja jopa teoreettisen fysiikan tarpeisiin.

Mahlamäen kaunokirjallisen tutkimusaineiston jäsentämiseen kronotoopin käsite soveltuu hyvin. Käsitteen hahmottamista ja soveltamista vaikeuttaa kuitenkin jossain määrin sen abstraktisuus ja allegorisuus. Mahlamäki myöntää kronotoopin käsitteen vaikeaselkoisuuden ja huomauttaa, että Bahtinkin käyttää sitä eri tavoin eri yhteyksissä. Tämä luo toisaalta tilaa käsitteen heuristiseen soveltamiseen, mihin Mahlamäki tutkimuksessaan pyrkii. Bahtinin esittämien kronotooppien sovelluksina ja jatkokehittelyinä Mahlamäki erittelee *Lohja*-sarjassa toisiinsa nähden sisäkkäiset keittiön, kodin, kylän ja kansakunnan kronotoopit, jotka näyttäytyvät eri sukupuolille ja eri yhteiskunnallisissa asemassa oleville henkilöhahmoille erilaisina. Mahlamäen analyysissä keskeistä on kronotoopin käsittäminen sukupuolittuneena – Bahtin itse ei tätä näkökulmaa huomionut.

KAHDENLAISTA KANSALAIUUSPUHETTA

Mahlamäki määrittelee tutkimuksensa keskeisiksi analyttisiksi kategorioiksi *kansalaisuuden*, *uskonnon* ja *sukupuolen*. Nämä käsitteet kietoutuvat toisiinsa monella tapaa: sekä uskonto että kansalaisuus ovat sukupuolittuneita ja suomalaisessa kontekstissa lisäksi kiinteässä yhteydessä toisiinsa. Mahlamäen oma tulkinta kansalaisuuden käsitteestä tulee lähelle englannin kielen *civil*-termiä, jossa kansalainen paikannetaan yksityisen ja julkisen välimaastoon aktiiviseksi mutta epäpoliittiseksi toimijaksi. Kuten Mahlamäki huomauttaa, suomen kielestä tällainen termi oikeastaan puuttuu, sillä kansalaisuus (vrt. engl. *citizenship*) viittaa tyypillisesti valtion jäsenyyteen ja päätöksentekoon osallistuviin ihmisiin ja kansallisuus (vrt. engl. *nationality*) taas pysyväksi ja muuttumattomaksi ominaisuudeksi miellettyyn tiettyyn kansaan kuulumiseen.

Joenpellon *Lohja*-sarjasta on Mahlamäen mukaan luettavissa kaksi tapaa puhua kansakunnasta: marginaaliin sijoittuva ja sijoitettu, perheeseen ja paikallisuuteen kiinnittyvä feminiininen diskurssi sekä yhteisön ja yhteiskunnan keskiöön paikantuva, koko kansakuntaan kuviteltuna yhteisönä rakentuva maskuliininen diskurssi. Mahlamäki kuitenkin huomauttaa, että vaikka feminiinisen diskurssin puhujat ovat pääosin naisia ja maskuliinisen miehiä, puhetapojen jako ei ole niinkään sukupuolten vaan keskiön ja marginaalin välinen. Kenties nämä diskurssit olisi tällöin myös mahdollista nimetä muutoin kuin sukupuolittuneisuuteen viitaten? Tai vähintäänkin olisi voinut perustella selkeämmin tällaisen sukupuolia essentialisoivan puhetavan käyttöä?

VÄLIRYHMÄT, VÄLITILAT, VÄLIAJAT

Uskontotieteellisessä kysymyksenasettelussa ja teoreettisessa keskustelussa rajojen, siirtymäaikojen ja välitilojen analyysillä on pitkät perinteet. Mahlamäki tuo tähän keskusteluun oman panoksensa pohtimalla *Lohja*-sarjan kautta erilaisten välitilojen, siirtymien ja väliryhmien merkitystä modernisaatioprosessissa. Myös tutkimuksen eri puolia onnistuneesti kiteyttävä otsikko ilmentää välitilan kronotooppia: Naisia kansalaisuuden kynnyksellä siirtymässä yksityisestä julkiseen ja agraarista moderniin.

Mahlamäki huomioi, että Joenpellon teosten keskeisimmät henkilöhahmot edustavat usein sosiaalisia väliryhmiä, kuten pikkukauppiaita, naimattomia, leskiä, eronneita, lapsettomia tai lapsensa menettäneitä naisia. Mahlamäki näkee tämän oivallisena tarkasteluvinkkelinä: ”Välissä olemisen, ylöspäin suuntautumisen ja alhaalta tulevasta erottautumisen sekä jotain vailla olemisen teemojen kautta Joenpelto tuottaa tulkintaa ja näkökulmia myös niihin, jotka ovat keskuksessa, joilla on pysyvä paikka ja jotka ainakin ulospäin näyttävät ehjiltä ja kokonaisilta.” (s. 25.)

Myös Joenpellon teosten tapahtumapaikat edustavat eri tavoin väliin jääviä tiloja tai siirtymätiloja. *Lohja*-sarjan kyläkin on eräänlainen välitila: paikka joka ei ole enää maaseutua mutta ei vielä kaupunkiakaan. Kylä elää siirtymävaiheessa agraarista moderniin. Tämä prosessi kuvataan vaivihkaisena ja vastahakoisena, sillä yhteisön innovaattoreillekin se tuotti vain ”muutaman minuutin onnenhetkiä” (s. 58). Keskiluokan suhtautuminen modernisaatioon näyttäytyy kaksijakoisena: heissä ruumiillistuu sekä uusi aktiivisuus että intohimoinen kaipuu vanhaan. Vastustus liittyi niin yhteisön ulkopuolelta tullessiin ja uudistuksia toteuttaviin ihmisiin kuin uusiin aatteisiin ja keksintöihin. Myös historiallisessa todellisuudessa kysymys on eri tasojen suhteesta: lokaalisti kylän tasolla marginaaliin ajatut, vastustusta kohtavat uudistajat eivät olleet marginaalissa välttämättä kansakunnan tasolla. Lokaalisti muutoksen airuet koettiin piikkiä lihassa, mutta kansakunnan tasolla he olivat juuri se liha, jota modernisoitumiseen pyrkivän kansakunnan vartaassa tarvittiin.

MONINAISIA KANSALAISIA KEITTIÖISSÄ

Sekä Joenpellon *Lohja*-sarja että Mahlamäen siitä tekemä tulkinta tuovat tärkeällä tavalla näkyväksi suomalaisuuden heterogeenisuuden. Teosten päähenkilöissä ruumiillistuu kuvatus ajan aatteet ja ilmiöt sekä poliittisessa että uskonnollisessa mielessä. *Lohja*-sarjan uskonnollisessa kentässä asettuvat vastakkain ennen kaikkea luterilainen kristillisyyden ja herätyskristillisyyttä edustava helluntailiike. Toisaalta myös kommunismi tuodaan teoksissa esiin elämää merkityksellistävänä ideologiana ja näin ollen uskonnolliseen sitoutumiseen rinnastuvana ilmiönä. Teosten henkilöiden suhtautuminen uskontoon ja uskonnollisiin instituutioihin ilmentää yhteiskunnalliseen asemaan ja poliittiseen kiinnittymiseen liittyviä eroja, mutta myös sukupuolten välisiä ja toisaalta myös sukupuolen sisäisiä eroja. Toisin kuin durkheimilaisessa perinteessä, jossa uskonto on nähty ensisijaisesti yhteisön yhdeksi kokonaisuudeksi yhdistävänä tekijänä, *Lohja*-sarjan maailmassa uskonto toimii Mahlamäen tulkinnan mukaan ennen kaikkea erottelijana ja rajan piirtäjänä.

Mahlamäki analysoi kiinnostavasti, kuinka teosten päähenkilöiden kodit näyttävät erilaisina näkökulmina historialliseen aikaan: on pysyvyyden, lämmön ja pienuuden idylliä, keskiluokkaista menneen maailman ja luterilaisuuden arvojen ilmentäjää, kansansivistysprojektin ja kansallisuusaatteen näyttämöä, modernisaation, teknologian ja rahan arvojen kulissia sekä sosiaalidemokratian, perheen ja kansankodin arvoja ilmentävää kotia. Erilaisissa kodeissa asuvat naiset tavoittelevat kukin omalla tavallaan ymmärtämäänsä hyvän naisen ideaalia. Eri sukupolvia, taloudellista asemaa ja ideologioita arvoja edustavat naiset edustavat erilaisia tapoja olla suomalainen. Yhdelle isänmaallisuus jäsentyy osaksi patriarkaalista sukupuolijärjestelmää ja sen osoittamaa naisen työsarkaa kotona ja oman perheen parissa. Toiselle se on yhteiskunnallista äitiyttä, jota toteutetaan koulun opettajana toisten lapsia kasvattamalla ja vähäosaisia auttamalla. ”Uuden ajan naiselle” kansakunnan

rakentaminen voi olla myös osallistumista modernisoituvan yhteiskunnan orastavaan kulutuskulttuuriin.

Mahlamäen analyysissä *Lohja*-sarja jäsentyy osaksi suomalaisen ahkeran ja vahvan naisen ideologiaa. Sarjan naiset jäsentävät elämäänsä työn kautta: työ antaa elämälle merkityksen. Mahlamäen tulkinnan mukaan teosten keskeinen naiseuteen liittyvä jännite on siinä, että feminiinisiksi mielletyt heikkous ja herkkyyys osoittautuvatkin lopulta voimakkuudeksi, kestämiseksi ja sortumattomuudeksi. Kun voimakkuutta esittävät miehet toimivat yksin ja kokoavat ympärilleen materiaalisia merkkejä omasta voimastaan parempien autojen, isompien talojen ja uusien teknisten laitteiden muodossa, naiset rakentavat voimansa sisältä päin saaden tukea naispuolisilta ystäviltaan ja sukulaisiltaan. Mahlamäen mukaan todellista ystävyyttä, lämpöä, vastuuta ja yhteenkuuluvuutta löytyy teossarjasta vain naisten keskinäisistä suhteista, ei esimerkiksi puolisoiden väliltä. Keittiön pöydän ääreen paikantuva ja arkisen uusintamistyön lomassa aktualisoituva ystävyys on teossarjan naisten keskeinen voimanlähde. Mahlamäen tutkimus on siis paitsi analyysi moniäänisestä ja monimuotoisesta eroja ja rajoja rakentavasta suomalaisuudesta myös ihmisiä toisiinsa liittävästä muistojen ja jaetun arjen siteistä. Se on kolmella sanalla sanoen: naisten välisestä ystävydestä.

KIRJALLISUUS

ANTTONEN, VEIKKO & TAIRA, TEEMU 2004: Uskontotiede uskonnollisuuden paikantajana. – Fingeroos, Outi & Opas, Minna & Taira, Teemu (toim.), *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*. Tietolipas 205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

AUERBACH, ERICH 1992: *Mimesis. Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [1946]

ROJOLA, LEA 1995: *Varmuuden vuoksi. Modernin representaatio Volter Kilven Saaristosarjassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

FM Kati Mikkola toimii uskontotieteen tutkijana Turun yliopistossa.